

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA

INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

58

Nyíregyháza
2025

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Főszerkesztő:
Véghseő Tamás

A szerkesztőbizottság tagjai:
Dobos András, Görföl Tibor, Garai Péter, Odrobina László, Szilágyi Barnabás,
Németh István, Földvári Katalin, Szegvári Zoltán

A folyóirat Tudományos Tanácsadó Testületének tagjai:
S.E.R. Dr. Orosz Atanáz, megyéspüspök, Miskolci Egyházmegye
S.E.R. Dr. Martos Balázs Levente, segédpüspök, rektor, Központi Papnevelő Intézet,
Prof. Baán István, professor emeritus, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
Prof. Dolhai Lajos, rektor, Egri Hittudományi Főiskola
Prof. Kustár Zoltán, tanszékvezető egyetemi tanár, Debreceni Református Hittudományi
Egyetem, Őszötvetségi Tanszék
Prof. Thomas Mark Németh, tanszékvezető egyetemi tanár, Bécsi Egyetem, Teológiai Kar,
Történeti Teológiai Intézet
Prof. Puskás Attila, tanszékvezető egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Hittudományi Kar
Prof. Em. Szentmártoni Mihály SJ, professor emeritus, Pontificia Università Gregoriana
Prof. Várnai Jakab, tudományos munkatárs, Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu/ / athanasiana.kiadvanyok@szentatanaz.hu

Postacím:
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303.

Felelős kiadó:
Galambvári Péter mb. rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2025

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

Terdik Szilveszter: The Greek Catholics of Hungary and Fine Art. In: Véghseő, Tamás – Terdik,

Szilveszter: *Hungarian Greek Catholics: A History from the Earliest Times to 1920 and the Development of Sacred Art.*

Nyíregyháza, 2023. (*Collectanea Athanasiana, I. Studia, 15.*)

Terdik Szilveszter művészettörténészi munkásságát aligha kell bemutatni a magyarországi görögkatolikusságnak, hiszen immár három évtizede kutatja és hozza mind szélesebb körökben nyilvánosságra e sok szempontból különleges közösség gazdag múltját és annak tárgyi lenyomatait. Talán azt kevesebben tudják, hogy a legtöbbet publikáló magyar művészettörténészek közé tartozik: eddigi kutatói munkássága alatt több mint ötszáz közleménye jelent meg. A szakcikkek, tanulmányok mellett folyamatosan ír ismeretterjesztő, de tudományos igényű szövegeket, amelyekben legalább annyi értékes kutatási eredménye rejtőzik, mint a szűkebb szakmának szánt és nehezebben hozzáférhető munkáiban. Öt önálló, több társszerzőként jegyzett vagy általa szerkesztett kötetben, tucatnyi forráskiadványban és számos szaktanulmányban, konferencia-előadásban, kiállítási katalógusban – köztük az általa is rendezett *Orcád világossága* című, hazánkban máig legjelentősebb ilyen témájú tárlat kísérőkötetében – foglalkozott a magyarországi görögkatolikusság művészetével.

A téma a tágabb érdeklődési körét alkotó területek – mindenekelőtt a bizánci művészet, a keresztény ikonográfia és a barokk művészet – metszéspontjában helyezkedik el, ezzel magyarázható, hogy közleményeinek zömét neki szentelte. Másfelől azonban fontos kiemelni, hogy Terdik Szilveszter belülről ismeri a magyar görögkatolikus létet. Ezt a „természetes”, „hozott” tudását ugyanakkor sokrétű műveltségével, teológusi-régésszi, műemlékvédelmi felkészültségével, illetve sokéves muzeológusi és egyetemi oktatói gyakorlatával tudta kiegészíteni, hogy mára a magyar művészettörténészek között a maga generációjában a téma megkerülhetetlen szakértőjét tisztelhessek benne.

E téren végzett tudományos tevékenységének kereteit 2009 óta a nyíregyházi Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán működő, és Véghseő Tamás által vezetett Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport biztosította. Terdik Szilveszter alapító tagként vett részt a kutatócsoport mind

a négy sikeres kutatási pályázatában, amelyet 2018 és 2023 között e kiváló tudós csapat a MTA Lendület projektjével koronázott meg.

Utóbbi lezárásaképpen jelent meg magyar nyelven *A magyarországi görögkatolikusok és a képzőművészet* című könyve. A magyarul önálló kötetben közzétett összegzés angol nyelven a *Hungarian Greek Catholics: A History from the Earliest Times to 1920 and the Development of Sacred Art* című projektzáró-kötet második részeként, *The Greek Catholics of Hungary and Fine Art* cím alatt látott napvilágot 2023-ban.

Noha szerzője a nemzetközi művészettörténeti szcéná rendszeres szereplője, és a fent említett kiállítás katalógusa mellett előadásai, tanulmányai is jelentek már meg idegen, köztük angol nyelven, jelen kötetben először nyílt rá alkalma, hogy nagyobb terjedelemben összefoglalást nyújtson több évtizedes kutatási témájáról a külföldi szakma és tágabb közönség számára is.

A munka bevezetőjében Terdik kijelöli kutatásának idő- és térbeli határait, amelyet a magyarországi görögkatolikusságon belül a magyar identitású közösségek fejlődésének keretei sugalltak számára. Ezért lett a művészettörténeti áttekintés kezdőpontja a 18. század vége, amikor először mutatkoztak a magyar görögkatolikus önszerveződés jelei, s lett a kutatás felső időbeli határa 1972, Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök halálának éve. A földrajzi keretet a történeti Magyarország északkeleti részén tizenhárom vármegyére kiterjedő Munkácsi Egyházmegye területe nyújtotta, amelyből a 19. században több új egyházmegye született meg. A 20. századi kutatások alapvetően a Trianon utáni Magyarország görögkatolikusságának egyházkormányzati egységeire, az 1912-ben felállított Hajdúdorogi Egyházmegyére, majd az 1924-ben az Eperjesi és a Munkácsi Egyházmegye hazánkban maradt parókiáiból létrejött Miskolci Apostoli Exarchátus területére korlátozódtak.

Érdemes megjegyezni, hogy jelen munkájában – pontosabban már annak magyar nyelvű változatában – a szerző jelentős mértékben felhasználta, ugyanakkor kiegészítette két korábbi, önálló, a történeti Munkácsi Egyházmegye művészetével foglalkozó kötetének anyagát (Terdik Szilveszter: „... a mostani világnak ízlése, és a rítusnak módja szerint. Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez, Nyíregyháza, 2011; *A Munkácsi Egyházmegye festészete a 19. században*, Nyíregyháza, 2020). Abból az óriási mennyiségű kutatási eredményből is szemezgetett, amelyet három görögkatolikus festő-monográfiájában sikerült feldolgoznia az utóbbi években

Mankovits Mihály, Roskovics Ignác, Petrasovszky Manó munkásságáról. Összegzésében a képzőművészetre koncentrált – bár a festészeti emlékekkel összefüggésben néhol a faragókra is kitért –, abból kiindulva, hogy az építészeti emléksanyag feldolgozása külön kötetet kíván.

A továbbiakban igyekszem kifejteni, hogy miben látom a munka legfőbb erőit, kiemelve néhány sajátosságát, a megközelítésmódjában és a benne közölt tudományos eredményekben rejlő újdonságát, a nemzetközi közvéleményt szem előtt tartva.

Mindennél fontosabb, hogy a *The Greek Catholics of Hungary and Fine Art* a külföldi közönség számára is hozzáférhetővé teszi a szerző elmúlt tizenöt évben végzett terepmunkájának és levéltári forrásfeltárásának eredményeit. Joggal számíthat a szomszédos országok szakmai érdeklődésére, hiszen kutatása is átvitt a mai határainkon: az alapanyagot számára a munkácsi püspökség történeti levéltára szolgáltatta, amely a beregszászi Területi Állami Levéltárban fokozatosan vált kutathatóvá. Terdik Szilveszter munkája tehát nem csak a magyar görögkatolikus örökségkutatás számára aranybánya, hiszen a régió számtalan templomberendezésének – mindekelelt ikonosztázának, esetleg tabernákulumának, előkészítő oltárának, szentélyfalainak – festőjére, keletkezési körülményeire szolgál bőséges, eddig ismeretlen adatokkal. A szerző a tőle már megszokott érzékenységgel mutat rá tárgyak, művészek, sőt személyek (például művészek és megrendelő papok) közötti összefüggésekre. Mivel belülről ismeri az egyház működését, empátiával tud viszonyulni e kis közösségekben munkáló erőik iránt, amelyek a művészeti megrendeléseikben is meghatározónak bizonyultak. A kötet egyház- és művészettörténeti jelentősége már ennyiben is vitathatatlan. Érdemes azonban szakaszonként sorra venni, hogyan építi fel és milyen csomópontokba rendezi az általa vizsgált anyagot.

Terdik Szilveszter narrációja a 18. században indul, s munkája első fejezetében a Munkácsi Egyházmegye parokiális művészetére, a templomok berendezéseire vonatkozó szórványos, korai adatokat gyűjti össze. E kötetből végre a külföldi művészettörténész szakma is értesülhet jelentős felfedezéséről, amellyel sikerült a legrégebbi és legmonumentálisabb hazai görögkatolikus képfal, a máriapócsi kegytemplom ikonosztázának első festőjét azonosítani Csongrádi Péter (1720–1798) személyében. Az egri rác festő a szerb forrásokban Petar Rašić (a Rascianus név derivátuma) néven szerepel. Az új adat bizonyítja, hogy a 18. század derekának eddig alig ismert, jelentős ikonfestője – a korszakban még nem megszokott mó-

don – felekezetek között fejtette ki tevékenységét. A festő a történeti Magyarország északi régióiban tevékenykedett, meglehetősen széles sávban, a Szentendre–Eger–Miskolc–Máriapócs „tengelyen”. Terdik új kutatási eredménye nemzetközi jelentőségű, hiszen közös pontot jelent a Habsburg Birodalom területén kibontakozó posztbizánci művészet unitus és ortodox emlékei között, így nemcsak a magyar, hanem a szerb/balkáni kutatók számára jelent novumot.

Már ebben a 19. század elejéig terjedő fejezetben tapinthatóvá válnak a kutatás sarokpontjait jelentő, elméletibb jellegű kérdések is, amelyek meghatározták a Kelet és Nyugat egyházi és képi hagyománya között a maga egyediségében kibontakozó magyarországi görögkatolikusság művészeti útkeresését. Ezek egyebek között a következők: a bizánci kánon és az ikonográfiai, stílusbeli újítások összegyeztethetősége; a helyi igények és lehetőségek, valamint a felsőbb elvárások között feszülő ellentétek; a teológiai szempontból „helyes stílus” mibenléte és meghatározási kísérletei a püspökök részéről; a megfelelő mesterek megtalálásának nehézségei; a parókiák által foglalkoztatott festők ellenőrizhetősége.

A munka következő három, a 19. századot átfogó részének van egy vezérfonala, amelyre szépen felfűződik a kronologikus festészettörténet: az egyházmegyei festő (*pictor dioecesanus*) „intézményének” kialakulása, működése, a tisztre pályázó, illetve azt elnyerő művészek munkássága. A tisztséget 1813-ban vezették be a munkácsi püspökségben, s az utolsó, klasszikus értelemben vett egyházmegyei festő 1879-ben hunyt el. Ebben az időszakban mindössze két művész nyerte el ezt a címet (Mankovits Mihály, Vidra Ferdinánd), de sokan pályáztak rá, és a két festőn kívül még számos mester tett eleget egyházi megbízásoknak. Az ő életművük a maguk teljességében rajzolódik ki az említett fejezetekben. Érdeemes még hozzátenni, hogy az egyházmegyei festő művészeti szinten kapcsolatot jelentett a püspöki körök és a parókiák, azaz központ és periféria között, melyek művészetét Terdik Szilveszter korábbi kutatásaiból ismerhettük meg alaposan.

Itt mutatkozik meg a mű nagy erénye, nevezetesen, hogy a művészet-történeti adatok közlése mellett a szűkebb régió művészeti életén, illetve magán a görögkatolikus egyház keretein messze túlmutató témákat is fesseget. Ezek által nyitja ki ezt a meglehetősen zárt világot a külső szemlélő számára is, s kínál izgalmas, elgondolkodtató olvasmányt a témában kevésbé jártas olvasónak is.

Az alábbiakban négy ilyen, Terdik művén végigvonuló motívumra, problémakörre szeretnék rávilágítani.

A szerző részletesen bemutatja, hogyan született meg az igény a görögkatolikus egyházmegyei festő poszt létrehozására, s kiknek és hogyan sikerült végül elnyerni ezt a címet. Mindeközben azonban számos további kérdésre is rámutat, amelyekre az általa vizsgált forrásokban segít választ találnunk. Hogyan jusson egy közösség a templomberendezése elkészítésére alkalmas festőhöz? Ki egyáltalán a jó festő? Ki tudja ezt megítélni? Kinek, illetve milyen szempontoknak kell megfelelnie a megbízandó mesterek (a megrendelő közösség vagy a felsőbb egyházi körök ízlésének)? Miért tűnt szükségesnek felülről szabályozni a közösségek festészeti megrendeléseit? A parokiális templomok berendezésének elkészítése egyre több festőt igényelt, amivel együtt járt a képzetlen „piktorok” térnyerése. Kell-e, s miért kell hivatalos egyházmegyei festő? Miben merültek ki a feladatai?

Az egyházmegyei festő poszt mellett további visszatérő motívum a munkában a művészi színvonal, minőség kérdése. Terdik Szilveszter rámutat, hogy a Munkácsi Egyházmegye 19. századi festészetének ez is lényegi, sarkalatos pontja, amely szoros összefüggésben áll a „megyei festész” tisztséggel. Mitől jó egy festő? Miben is merül ki a művészi színvonal (másban a főpásztoroknak és másban a helyi kisembernek)? Ki ismeri fel a színvonalat? Ki és hogyan tudja szavatolni azt, szabályozással garantálható-e? Sikerül-e összeegyeztetni a „színvonalas” művészetet az erősen kötött képi hagyománnyal? Megfizethető-e a megrendelő közösségek számára a színvonal, hiszen a szerény anyagiakkal rendelkező közösségeknek nagy gondot jelentett egy tanultabb festő megfizetése? A színvonallal együtt járó művészöntudatot tudja-e kezelni akár az egyházmegye vezetése, akár a mestert fizető parokiális közösség?

Terdik megvilágításában ugyancsak sarkalatos pontnak tűnik a minta, az etalon kérdése, amely egyébként a posztbizánci művészet kutatói számára joggal alapvető probléma. Milyen már kész berendezéseket tekintettek etalonnak a megrendelő közösségek, papok, illetve mesterek? A „saját” minták közül az ungvári székesegyház, a munkácsi monostor berendezése érdemel említést. Olykor e minták követése, például az ungvári monumentális képfal szerkezetének másolása rendkívüli módon megterhelte a kisebb, szegényebb egyházközségeket. Hasonlóan érdekes megfigyelése szerint a korszakban vált uralkodó felfogássá, hogy az ikonosztázok fa-

ragott szerkezete többre értékelendő a képeinél. Ezzel összefüggésben a faragásokon vált meghatározóvá a képekről fokozatosan eltűnő aranyozás, amely ismét csak irreális költségeket generált. A minta kérdése ikonográfiai síkon is felmerül: milyen nyugati metszetelőképek alapján festették az ikonosztázok képeit? Ezek megbízható, bevált kompozíciós sémákat kínáltak, ugyanakkor fokozatosan – ahogy az minden keleti keresztény egyház újkori művészetében bekövetkezett – hozzájárultak a bizánci kánontól való eltávolodáshoz nemcsak az ikonográfia, hanem a stílus tekintetében is. Az ungvári székesegyház ikonosztázának képei számítottak etalonnak a 19. század közepéig, amikor azonban a kor népszerű metszetei váltak az „ikonok” mintaképeivé. Ez pedig, ahogy arra Terdik Szilveszter rámutat, a bizánci hagyományban gyökerező ikonográfia teljes átalakulásához vezetett.

Utolsó kulcskérdésként a hagyomány és az újítás között feszülő konfliktust emelném ki, amely mindhárom fent említett problémával összefügg. Az újkori vallásos művészet kutatói számára ez a kérdés teljesen természetes módon válik sarkalatos ponttá. A keleti keresztény kultúrák festészetében régióktól – és mindenekelőtt a beáramló nyugat művészeti hatástól – függően különböző korokban jelentkezett a bizánci kánontól, képfelfogástól való eltávolodás tendenciája, majd a magasabb egyházi körök arra való szükségszerű reakciója. Amikor már annyira feszítették a „helyes stílus”, a hagyomány és a megújulás kérdései az adott közösséget – akár parokiális, akár egyházmegyei szinten –, mindenütt előkerült a felsőbb szabályozás igénye. Paradox módon az ilyen céllal született püspöki körlevelek éppen a nyugatias, természetelvű festésmód – jelen esetben a barokk stíluselemek – elfogadtatását célozták, s a kultusz új típusú képei mellett kardoskodtak, miközben a teológiaiilag megalapozott, „helyes” festésmód mellett érveltek. A „megyei festész” szerepe a Munkácsi Egyházmegyében erre a problémára is kiterjedt: ő volt püspökség „minőségbiztosítási” felügyelője, akitől az egyházi vezetők teória és gyakorlat összeegyeztetését várták.

A 19. század utolsó két évtizede erőteljes változásokat hozott a Munkácsi Egyházmegye festészetében. A szerző meggyőzően indokolja, miért is lát korszakhatárt 1880 körül a magyar görögkatolikus művészet fejlődésében. Az egyházmegyei festő kiüresedett címmé vált, s az első országos karriert befutó görögkatolikus festőnek, ifj. Roskovics Ignácnak sikerült akadémiai tudásával kilépni az egyházmegye keretei közül. Ekkor uralták el a piacot a műipari intézetek termékei, amelyek olcsó és gyorsan elkészü-

lő berendezést kínáltak a görögkatolikus közösségek számára. A különböző színvonalú 19. századi festők alkotásai helyett a tetszetős, egységes stílusú, új műintézeti együttesek „garantált minőséget” jelentettek.

Az egyházmegyei festő szerepének kiemelése a Munkácsi Egyházmegye 19. századi festészetének tárgyalásában azért is mondható remek ötletnek a szerző részéről, mert voltaképpen ezen „intézmény” kényszerítette állandó véleményalkotásra mind a helyi egyházak, közösségek képviselőit, mind pedig egyházmegyei feletteseiket a különböző művészeti kérdésekben. A parókusok emiatt voltak kénytelenek írásban festményeket és festőket bírálni, sőt még ikonográfiai programokat is papírra vetni. Mi, az utókor művészettörténészei pedig csak hálásak lehetünk azért, hogy így értékes források születtek számunkra, amelyeket Terdik nagyszerűen élénk tár és értelmez munkájában.

A munka zárófejezete a hajdúdorogi egyházmegye 1912-ben történt felállításától 1972-ig tárgyalja a görögkatolikus festészet történetét. Terdik rámutat, hogy 20. század folyamán végső soron a 19. század kapcsán már általa leírt mintázatok ismétlődtek meg. A művészeti akadémiát végzett festőknek ugyanazokkal a kihívásokkal kellett szembenézniük, mint elődeiknek. Egyszerre kellett megfelelniük a megrendelő közösségnek és a saját magukkal szemben támasztott művészi elvárásaiknak. Ki kellett békíteniük magukban a hagyományos formák, a bizánci képi örökség, illetve a saját művészi kreativitásuk között feszülő ellentétet. A szerző kiemeli annak az új szellemiségnek a szerepét, amelyet az 1960-as évektől a II. Vatikáni Zsinat hozott, egyszerre nyitva a hagyományos bizánci és az absztrakt formák felé. Értékes megfigyeléseket olvashatunk a munkát záró alfejezetben is, amelyet a szerző leleményesen az ikonosztázzról való gondolkodás alakulásának szentelt, mert azt – nagyon meggyőzően – a 20. századi görögkatolikus művészet alapvető kérdésének tartja.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy Terdik Szilveszter görögkatolikus festészettörténete adatgazdagsága ellenére is kifejezetten élvezetes olvasmány, hiszen beavatja olvasóját a periférián élő, kisebb közösségek preferenciáiba, dinamikájába, a művészeti megrendeléseik kulisszatitkaiba. Igényes tudományos diskurzus tárgyaivá teszi azokat a műveket is, amelyeknek nem a magas művészi színvonal a legfőbb erőnye. Azért is tarthat számat a szélesebb nemzetközi közönség érdeklődésére, mert a peremvidékek parókiáinak művészetét vizsgálva általános elméleti összefüggésekre is sikerül rámutatnia az egyszerű vidéki közösségek képéhez, művészetéhez,

hagyományhoz való viszonyáról, valamint a magyar görögkatolikus festők művészi önreflexiójáról, identitáskereséséről.

Meggyőződésem, hogy a színes illusztrációkban bővelkedő könyvet, amelyben Terdik Szilveszter művészettörténeti összegzése angol nyelven napvilágot láthatott, örömmel forgatják majd mind a magyarul nem beszélő szakemberek, mind pedig a keleti kereszténység művészeti kultúrája vagy éppen a Kárpát-medence felekezeti sokszínűsége iránt érdeklődő laikusok.

Golub Xénia